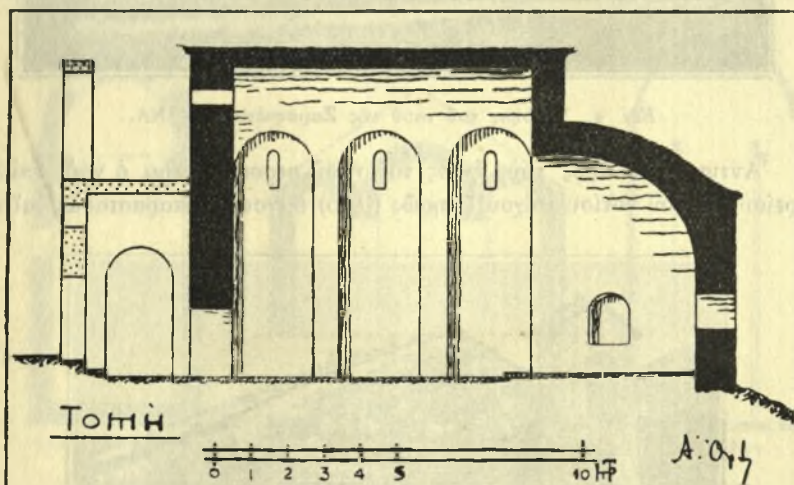

Είκ. 1 και 2. Τομή και κάτοψις του ναού της Ζαροφάνας.

ΑΝΑΤΟΛΙΖΟΥΣΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Εἰς τρία πλησίον ἀλλήλων καὶ παρὰ τὸν Λακωνικὸν κόλπον κείμενα χωρία τῆς Λακωνίας, τὴν Ζαραφῶναν, τὴν Ἀπιδιὰν καὶ τὸ Γεράκι, διετηρήθησαν, λειτουργούμεναι μέχρι σήμερον, τρεῖς παλαιότατοι βασιλικαὶ, ἀξιόλογοι διὰ τὸν ἀσυνήθιστον ἐν Ἑλλάδι ἀρχιτεκτονικὸν τύπον, ὃν παρουσιάζουσιν. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, ἡ τῆς Ζαραφῶνας¹, τιμωμένη εἰς μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 1, 2, 3, 4 καὶ 5) ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς τετραγώνου κυρίως

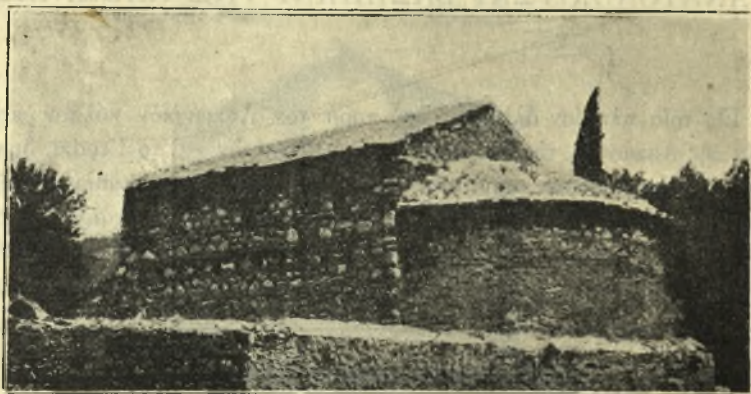

Εἰκ. 3. Τομή κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ τῆς Ζαραφῶνας.

ναοῦ διαιρουμένου διὰ δύο πεσσοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη καὶ μιᾶς πελωρίας κυκλοτεροῦς ἀψίδος ἱεροῦ, ἐχοῦσης πλάτος ἴσον πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν πλατῶν τῶν τριῶν δρόμων τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν του φέρει ὁ ναὸς προσκεκολλημένον χαμηλὸν νάρθηκα (εἰκ. 5) ὅστις, ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου ὕλικου καὶ τοῦ διαφόρου τρόπου τῆς κατασκευῆς του ἐμφαίνεται, προσετέθη προφανῶς βραδύτερον, ὅπως πολὺ βραδύτερον προσετέθησαν καὶ τὰ δύο

¹ Τὸ χωρίον τοῦτο, ἐν ᾧ καὶ ἄλλαι μεσαιωνικαὶ ἀρχαιότητες (ναοί, κάστρον κλπ.) διατηροῦνται, μνημονεύεται ἐν χρυσοβούλλῳ τοῦ ἔτους 1301 Ἀνδρονίκου II τοῦ Παλαιολόγου, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς μονῆς «τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς τοῦ Ζαραφῶνας» (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5, 165, Zachariae von Lingenthal, Jus Graecoromanum τ. 3 (1857) σελ. 620).

ἐκατέρωθεν τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν βόρειον πλευρὰν προσκεκολλημένα παρεκκλήσια (ὅρα κάτωσιν εἰκ. 2).

Εἰκ. 4. Ἐξωτερικὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ζαραφῶνας ἀπὸ ΝΑ.

Ἀντιστοιχῶς πρὸς τοὺς ἐντὸς τοῦ ναοῦ πεσσοὺς φέρει ὁ ναὸς ἐπὶ τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου ζωηρῶς (0.65) ἐξεχούσας παραστάδας, αἵτινες

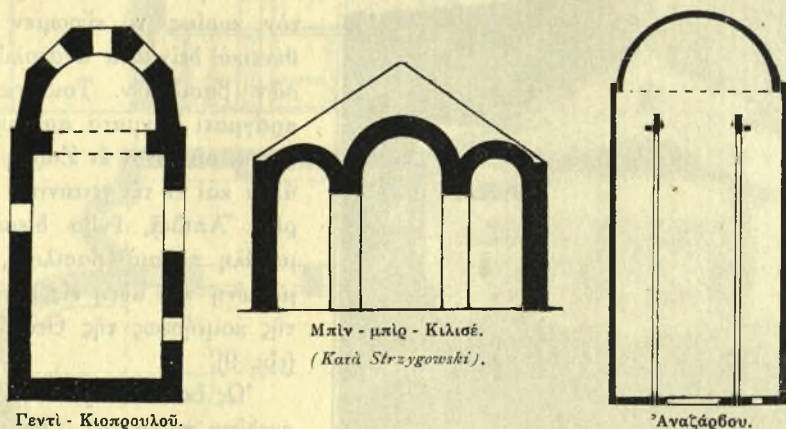

Εἰκ. 5. Ἐξωτερικὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ζαραφῶνας ἀπὸ ΝΔ.

συνενοῦνται ἄνω διὰ τόξων, ἀποτελοῦσαι οὕτω τυφλὰς ἀψίδας, εὗρισκομένας εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὰ τόξα τὰ γεφυροῦντα τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν διαστήματα.

Καὶ οἱ τρεῖς δρόμοι τοῦ ναοῦ καλύπτονται διὰ κυλινδρικῶν θόλων βαινόντων ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἐχόντων δὲ τὰς κλεῖδας λίαν ὑψηλά, ὥστε νὰ καταλήγῃσι πάντες εἰς τὸν ὑπεράνω τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ ἀνατολικὸν τοῖχον. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι κυλινδρικοὶ θόλοι στεγαζόνται ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δικλινῇ στέγῃν (εἰκ. 1). Ἐτέρα δὲ ἰδιορρυθμία τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι ὅτι τὰ φωτίζοντα αὐτὸν στενὰ τοξωτὰ παράθυρα εἶναι τοποθετημένα ἐντὸς τῶν τυφλῶν ἀψίδων καὶ εἰς μέγα ὕψος (5.05) ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ (εἰκ. 3), μόνον δὲ τὸ παράθυρον τοῦ ἱεροῦ εἶναι χαμηλὰ τοποθετημένον.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα χαρακτηριστικὰ ἦτοι 1) μεγάλη, κυκλωτερὴς ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ, 2) πεσσοὶ ἀντὶ κιόνων, 3) ὑψηλοὶ τυφλοὶ κυλινδρικοὶ θόλοι ὑπὸ μίαν στεγαζόμενοι στέγῃν, 4) τυφλαὶ ἀψίδες ἐπὶ τῶν τοίχων

Εἰκ. 6, 7, 8. Ναοὶ τῆς Ἀνατολῆς.

καὶ 5) ὀλίγα, στενὰ καὶ ὑψηλὰ τοποθετημένα παράθυρα εἶναι λίαν μὲν ἀσυνήθη ἐν Ἑλλάδι, κοινότατα ὅμως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς (ὄροπέδιον Ἀνατολίας, Μεσοποταμίαν κλπ.), ὥς δύναται τις νὰ πεισθῇ καὶ ἐξ ὀλίγων ἐνταῦθα προχείρως παρατιθεμένων χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων (εἰκ. 6, 7 καὶ 8).

Διερευνῶν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι βασιλικῶν ὁ κ. Millet¹ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπὸ Μακεδονίας μέχρι Πελοποννήσου ἐφηρμόσθη κυρίως ἢ μετὰ κτιστῆς μέσης καμάρας βασιλικὴ οὐχὶ ὅμως τυφλή, ὥς ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ μεθ' ὑψηλοῦ φωταγωγοῦ, φέροντος πολλὰ παράθυρα, ὅπως δηλαδὴ συνηθίζοντο τοιοῦτοι φωταγωγοὶ εἰς τὰς ἐλληνιστικοῦ τύπου βασιλικὰς. (Σέρραι, Καστοριά, Ἄρτα, Βλαχέρναι Ἡλείας κλπ.).

¹ L'École Grecque dans l'architecture byzantine Paris 1916 σελ. 36.

Πλὴν ὅμως τοῦ γενικῶς ἐπικρατοῦντος μικτοῦ τούτου τύπου ἀναφέρει ὁ κ. Millet¹ καὶ ἐν παράδειγμα ἀγνώως ἀνατολικῆς βασιλικῆς ἥτοι μετὰ τυφλῆς κτιστῆς καμάρας, τὴν ἐν Ἀχρίδι τῆς Μακεδονίας Ἀγ. Σοφίαν (2^{ον} τέταρτον τοῦ 11^{ου} αἰῶνος). Εἰς τὸ μοναδικὸν τοῦτο παράδειγμα προστίθεται καὶ ἤδη καὶ δεύτερον, τὸ τῆς Ζαραφώνας, καὶ μάλιστα ἐν Λακωνίᾳ, ἐκεῖ δηλαδὴ ἔνθα κυρίως καὶ ἀνεμένετο, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Millet ἐξενεχθεῖσαν γνώμην², καθ' ἣν ὁ ἀνατολικὸς τύπος ἐκκινήσας ἐκ τῆς Ἀνατολίας ἐστάθμευσεν εἰς Κρήτην, ἐκεῖθεν δ' ἀφ' ἐνὸς μὲν ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα, ἀφ' ἐτέρου δ' ἐπο-

Εἰκ. 9. Ἀποψις τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ
τῆς Ἀπιδιάς.

ρεύθῃ εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ Λακωνικὸς κόλπος παρέχει τὸν πλησιέστατον πρὸς τὴν Κρήτην λιμένα τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι λοιπὸν φυσικώτατον παρ' αὐτὸν κυρίως νὰ εὕρωμεν αὐθεντικὰ δείγματα ἀνατολιζουσῶν βασιλικῶν. Τοιαῦτα δὲ πρᾶγματι δείγματα παρουσιάζονται οὐ μόνον ἐν Ζαραφώνᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γειτονικῷ χωρίῳ Ἀπιδιά, ἔνθα διεσώθη μεγάλη παλαιὰ βασιλική, τιμωμένη καὶ αὐτὴ εἰς μνήμην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. (εἰκ. 9).

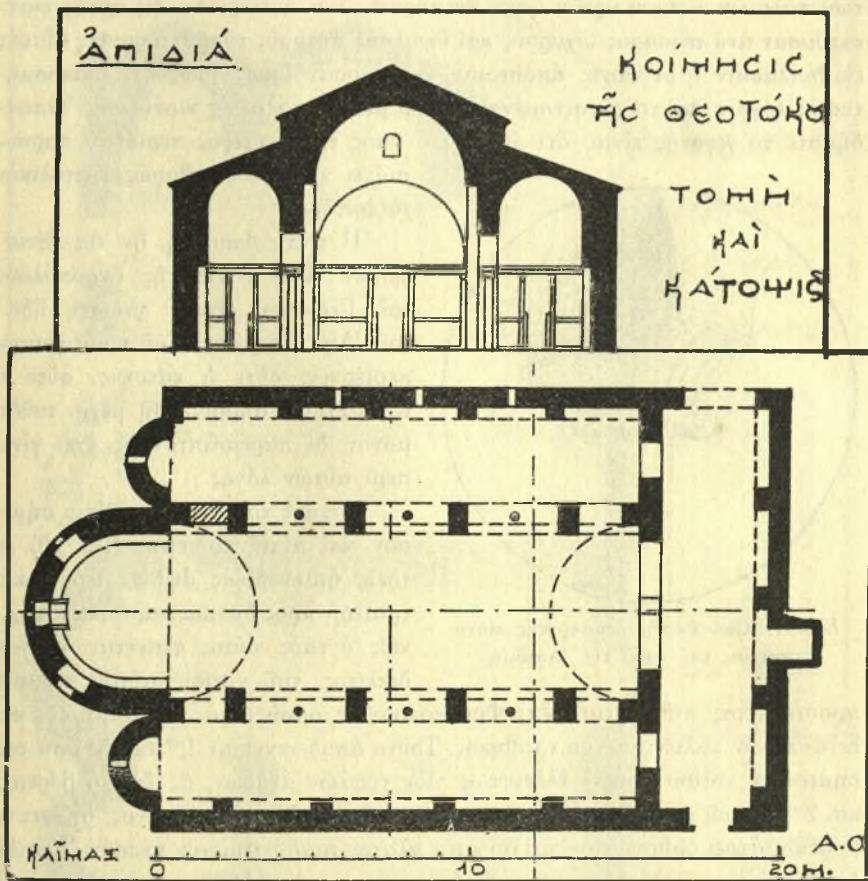
Ὡς ἐκ τῶν παρατιθεμένων σχεδίων παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης (εἰκ. 10) ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα πάντα σχεδὸν τὰ ἀνατολικά χαρακτηριστικά, ἅτινα διεκρίναμεν καὶ ἐν Ζαραφώνᾳ ἥτοι:

1) μεγάλην κυκλοτερῆ ἀψίδα, συνοδευομένην ὅμως ἐνταῦθα καὶ ὑπὸ δύο μικροτέρων 2) τυφλὰς ἀψίδας κατὰ τὸν βόρειον καὶ τὸν νότιον τοῖχον 3) Κυλινδρικοὺς θόλους ὑπεράνω τῶν τριῶν κλιτῶν 4) τυφλὴν καμάραν ὑπεράνω τοῦ μέσου κλίτους ἐλάχιστα ἐξέχουσιν ὑπεράνω τῶν πλαγίων καὶ 5) πεσσούς. Μεταξὺ δ' ὅμως τῶν πεσσῶν τούτων ὑπάρχουσιν ἐν Ἀπιδιά (ᾧρα εἰκ. 10) καὶ μικροὶ κίονες οὐχὶ ἀξονικῶς πρὸς τοὺς πεσσούς τοποθετημένοι. Οἱ κίονες οὗτοι προέρχονται

¹ G. Millet, *L'École Grecque dans l'architecture byzantine* σελ. 41.

² G. Millet, *Ἐνθ. ἀν.* σελ. 40.

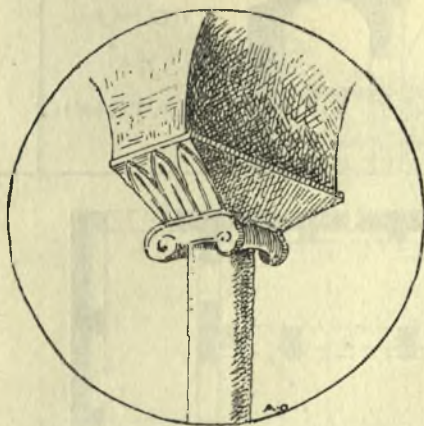
ἐκ προγενεστέρας τοῦ ναοῦ περιόδου καθ' ἣν ἀντὶ πεσοστοιχίων ὑπῆρχον τοξοστοιχίαι καὶ ἀντὶ θολωτῆς ὀροφῆς ξυλίνη. Πράγματι, ὡς βλέπει τις ἐν τῇ κατόψει τοῦ ναοῦ, (εἰκ. 10) ἑκατέρωθεν ἐκάστου κίονος ἔχομεν ἀνὰ δύο μικρὰ τόξα, ἅτινα προϋποθέτουσι τὴν ἐντὸς τῶν πεσῶν ὑπαρξιν καὶ ἄλλων κίωνων, ἥτοι ἐν ὅλῳ ἑπτὰ δι' ἑκατέραν τῶν κιονοστοιχιῶν.

Εἰκ. 10. Τομὴ καὶ κάτοψις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπιδιάς.

Ἐξετάζοντες τοὺς μικροὺς τούτους μαρμαρίνους κίονας, οὓς διетήρησε καὶ ἡ μεταγενεστέρα μετασκευή, παρατηροῦμεν ὅτι φέρουσιν ὥραϊα ἰωνικὰ κιονόκρανα καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπιθήματα (εἰκ. 11.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ μὲ τὸ κιονόκρανον λίθου εἰργασμένα, κοσμούμενα δὲ διὰ φύλλων ὑδροβίων φυτῶν. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατα τὰ κιονόκρανα ταῦτα τῶν μεταξὺ τοῦ 5^{ου} καὶ τοῦ 9^{ου} μ. Χ. αἰῶνος χρόνων, εἰς οὓς πρέπει νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ ἰδρυσις τῆς ὅλης βασιλικῆς, ἥτις

λόγῳ τῆς ἰσχνότητος τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς θὰ ἦτο βεβαίως ἀρχικῶς ξυλό-
στεγος. Ἀργότερον, ὅταν πλεόν ἢ βασιλικὴ τῆς Ζαχαρώνας εἶχε κατασκευασθῇ,
κατὰ μίμησιν πιθανῶς αὐτῆς, οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀπιδιάς ἠθέλησαν νὰ στε-
γάσωσι καὶ τὴν βασιλικὴν τοῦ χωρίου των διὰ θόλου. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος θὰ
ἐπέφερε μεγάλην πίεσιν καὶ ὤθησιν οἱ δὲ ἰσχνοὶ (διάμ. 0,22 - 0,30) κιονίσκοι
τῶν παλαιῶν κιονοστοιχιῶν ἦσαν ἀνεπαρκεῖς ἵνα ἀντίσχωσιν εἰς αὐτὰς κατε-
σκεύασαν ἀνὰ τέσσαρας ἰσχυροὺς καὶ ὑψηλοὺς πεσσοὺς τοποθετήσαντες αὐτοὺς
εἰς διπλασίαν ἢ οἱ κίονες ἀπόστασιν, διετήρησαν ὅμως, ἴσως διὰ διακοσμη-
τικοὺς λόγους, καὶ τοὺς φαινομένους ἐν τῷ μεταξὺ παλαιοὺς κιονίσκους. Ὅπως-
δήποτε τὸ γεγονός εἶναι, ὅτι ὡς ἔχει ὁ ναὸς τῆς δευτέρας περιόδου παρου-
σιάζει καὶ αὐτὸς καθαρῶς ἀνατολικὸν
χαρακτῆρα.

Εἰκ. 11. Κίον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς κιονο-
στοιχίας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπιδιάς.

Ἡ τρίτη βασιλική, ἣν θὰ ἐξετά-
σωμεν εἶναι ἢ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως
τοῦ Γερακίου ἀρκετὰ γνωστὴ ἤδη¹
τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Τοῦ ναοῦ τούτου
περιέργως οὔτε ἡ κάτωμις οὔτε ἡ
τομὴ ἔχουσι δημοσιευθῇ μέχρι τοῦδε,
μόνον δὲ παρεμπιπτόντως ἔχει γίνει
περὶ αὐτῶν λόγος.

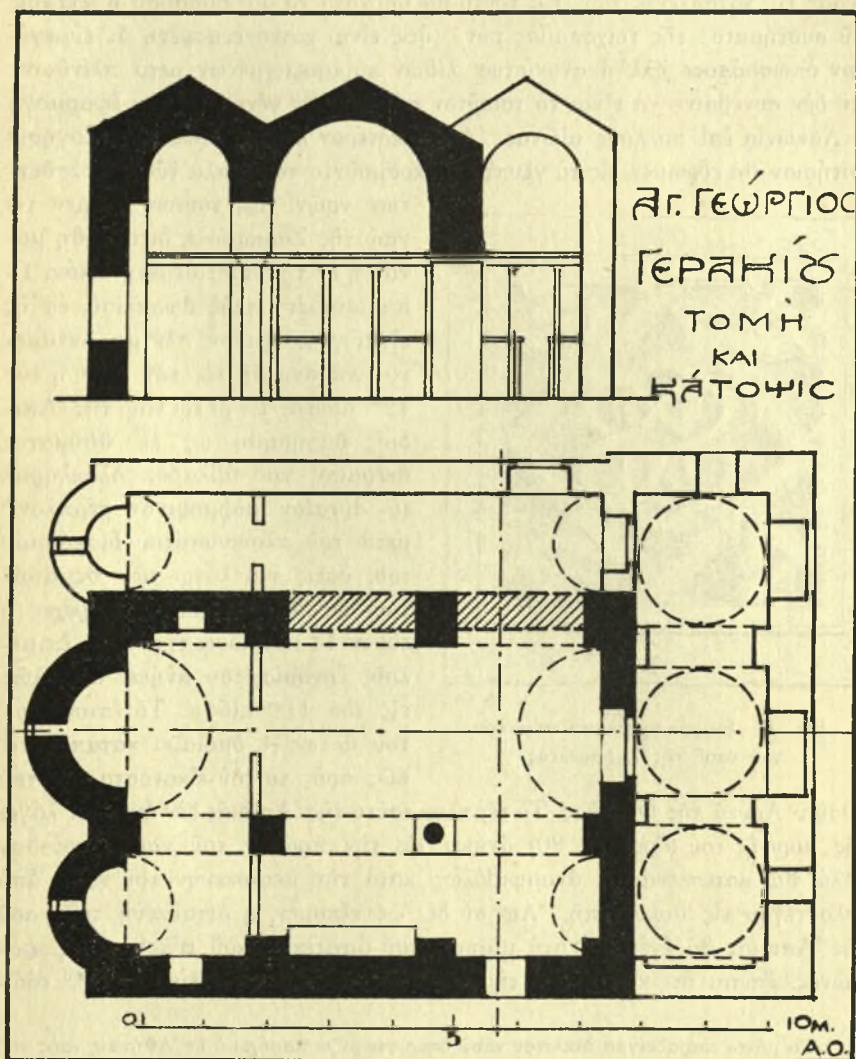
Ὁ ναὸς τοῦ Γερακίου εἶναι σήμε-
ρον καὶ αὐτὸς τρίκλιτος (εἰκ. 12) μὲ
τρεῖς ἡμικυκλικὰς ἀψίδας ἱεροῦ καὶ
τριμερῇ πρὸς δυσμὰς νάρθηκα. Ἀρχι-
κῶς ὁ ναὸς οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο
δίκλιτος, τοῦ νοτίου αὐτοῦ σκέλους

προστεθέντος πιθανώτατα ἐπὶ Φραγκοκρατίας ὁμοῦ μετὰ τοῦ τριμεροῦς καὶ
δι' ἀσπίδων καλυπτομένου νάρθηκος. Τοῦτο ἀποδεικνύεται 1^{ον} ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ
σημερινοῦ νοτίου τοίχου ἐλλείψεως τῶν τυφλῶν ἀψίδων, ἃς ἔχει ὁ βόρειος,
καὶ 2^{ον} ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ σημερινὸν νότιον κλίτος ἀντὶ κίονος, ὃν ἔχει τὸ
βόρειον, φέρει ὀρθογώνιον καὶ δὴ κατὰ πλάτος τοποθετημένον πεσσόν. Ἐπειδὴ
δὲ τὸ πάχος τοῦ ἐν λόγῳ πεσσοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν παχῶν
τοῦ βορείου τοίχου (0.65) καὶ τῶν παραστάδων τῶν τυφλῶν ἀψίδων (0.25)
ἦτοι εἶναι κατὰ 30 ὅλα ἑκατοστὰ μεγαλύτερον τοῦ ἐπὶ τοῦ κίονος τόξου (0.60),
συνάγομεν ὅτι ὁ πεσσὸς οὗτος, ὡς εἶναι μάλιστα κατὰ πλάτος τοποθετημένος,
εἶναι ἀπλῶς τμήμα τοῦ ἀρχικοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δίκλιτου ναοῦ, ὅστις κατη-
δαφίσθη ὅτε ἀργότερον προσεκολλήθη τὸ νότιον παρεκκλήσιον. Τοῦ τοίχου

¹ Traquair, Annual of the British School 1905 - 6 σελ. 264 Millet: Ecole Grec-
que σελὶς 44.

δὲ μάλιστα τούτου διετηρήθη παρὰ τὴν κόγχην καὶ ἱκανὸν τμήμα δεικνῶν καὶ τυφλὴν ἁψίδα (εἰκ. 12).

Ὡς δὲ αἱ δύο ἐξετασθεῖσαι ἀνωτέρω βασιλικαί, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Γερα-

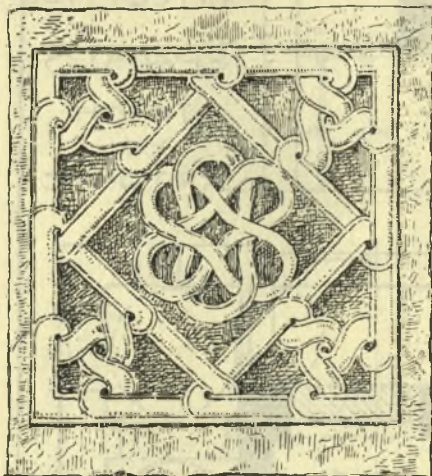

Εἰκ. 12. Τομή καὶ κάτοψις τοῦ ναοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Γερακίου.

κίου, παρέχει καὶ αὕτῃ ἱκανὰ ἀνατολικά στοιχεῖα ἥτοι: Καμάρας ἐπιμήκεις καὶ τυφλὰς εἰς ἀμφοτέρω τὰ κλίτη, τυφλὰς ἁψίδας κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς κτλ. Καὶ αὐτὸ δ' ἔτι τὸ δίκλιτον αὐτῆς ἀνατολικὴν ἔχει τὴν προέλευσιν· διότι

συχνὰ ἀπαντῶσιν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ναοὶ δίκλιτοι σπανιώτατα δ' ἐν Ἑλλάδι¹.

Ἀποδειχθέντος ἀρκούντως τοῦ ἀνατολίζοντος χαρακτήρος τῶν ἐξετασθει-
σῶν βασιλικῶν, ὑπολείπεται μόνον τὸ ζήτημα τῆς ἐξακριβώσεως τῆς χρονο-
λογίας τῆς κατασκευῆς των. Εἰς τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἡ ἐξέτασις
τοῦ συστήματος τῆς τοιχοποιίας των² (ἥτις εἶναι κατεσκευασμένη δι' εὐμεγέ-
θων ὀπωσδήποτε ἀλλ' ἀκανονίστων λίθων παραμεμιγμένων μετὰ πλίνθων),
ἐὰν δὲν συνέβαινε νὰ εἶναι τὸ τοιοῦτον σύστημα ἐν γενικῇ σχεδὸν ἐφαρμογῇ
ἐν Λακωνίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ἀσφαλέστερον λοιπὸν πρὸς χρονολόγησιν
κριτήριον θὰ εὕρωμεν εἰς τὰ γλυπτὰ τὰ κοσμοῦντα τὰ τέμπλα τῶν ἐξετασθέν-

Εἰκ. 13. Θωράκιον ἐκ τοῦ τέμπλου
τοῦ ναοῦ τῆς Ζαραφῶνας.

των ναῶν. Ἐκ τούτων ἐν μὲν τῷ
ναῷ τῆς Ζαραφῶνας διετηρήθη μό-
νον ἡ ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι 13
παρισταμένη πλὰξ θωρακίου, ἐφ' ἣς
εἶναι γεγλυμμένον πλέγμα δυνάμε-
νον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν 11^{ον} ἢ τὸν
12^{ον} αἰῶνα. Ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Ἀπι-
διᾶς διετηρήθη ὡς ἐκ θαύματος
ἀκέραιον καὶ ἀβλαβὲς ὁλόκληρον
τὸ ἀρχαῖον μαρμάρινον τέμπλον³
μετὰ τοῦ πλουσιωτάτου διακόσμου
του, ὅστις καὶ λόγῳ τῶν θεμάτων
του, ὧν δεῦγμα μικρὸν παρέχει ἡ
εἰκὼν 14 καὶ λόγῳ τῆς λίαν ἐπιμε-
λοῦς ἐργασίας του ἀνήκει ἀσφαλῶς
εἰς τὸν 11^{ον} αἰῶνα. Τὸ ἐπιστύλιόν
του ἄλλως τε ὁμοιάζει καταπληκτι-
κῶς πρὸς τὸ τοῦ εἰκονοστασίου τοῦ

Ὁσίου Λουκά τῆς Φωκίδος. Τὸ τέμπλον τοῦτο τῆς Ἀπιδιᾶς δὲν δύναται λόγῳ
τῆς μορφῆς του (ὄρα εἰκ. 20) ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην τοῦ ναοῦ περίοδον
ἀλλὰ θὰ κατεσκευάσθῃ ἀναμφιβόλως κατὰ τὴν μετασκευὴν τοῦ ναοῦ ἀπὸ
ξύλοστέγου εἰς θολοσκεπῇ. Ἀφ' οὗ δέ, ὡς εἵπομεν, ἡ μετασκευὴ τοῦ ναοῦ
τῆς Ἀπιδιᾶς θὰ ἐγένετο κατὰ μίμησιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τῆς Ζαρα-
φῶνας, ἔπεται ὅτι καὶ ὁ ναὸς τῆς Ζαραφῶνας εἶναι τὸ πολὺ τοῦ 11^{ου} αἰῶ-

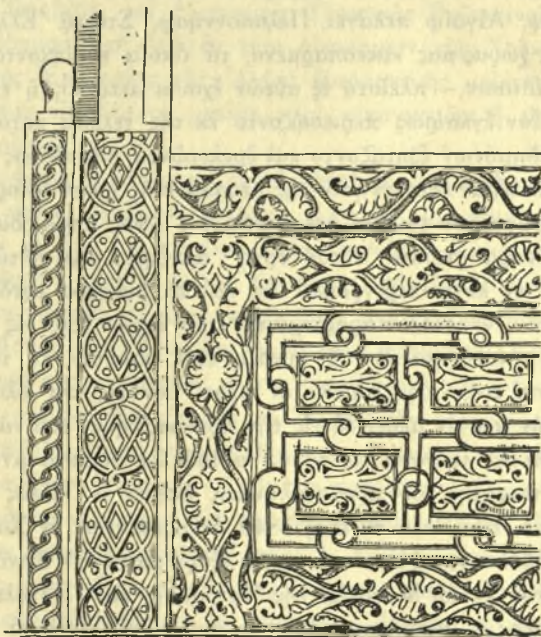
¹ Τὸ μόνον παράδειγμα δίκλιτου ναοῦ ὅπερ γνωρίζω παρέχει ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ
Ἀγ. Δημητρίου, οὗτινος κάτοψιν ὄρα ἐν τῷ περὶ τῶν καμαροσκεπῶστων βασιλικῶν τῶν
Ἀθηνῶν ἀρθρῳ μου (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν τόμ. Β' σελ. 302).

² Ὁρατὴ σήμερον εἶναι μόνον ἡ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ τῆς Ζαραφῶνας (εἰκ. 4 καὶ 5),
τῆς τῶν δύο ἄλλων κρυπτομένης ὑπὸ παχὺ στρώμα κονιάματος.

³ Λεπτομερῇ μετὰ σχεδίων περιγραφὴν τοῦ τέμπλου τῆς Ἀπιδιᾶς θέλω δημοσιεύσει
ἀλλοχού.

νος ἢ προγενέστερος ἦτοι σύγχρονος περίπου πρὸς τὸν ὁμοίου τύπου ναὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας τῆς Ἀχρίδος.

Εἰς τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους δύναται νὰ ἀναχθῇ καὶ ὁ ἐν Γερ-
κίῳ ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, οὗτινος τὸ φραγκικὸν προσκυνητᾶριον ἀνάγεται
κατὰ τὸν δημοσιεύσαντα αὐτὸ κ. R. Traquaίρ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ
14^{ου} αἰῶνος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ προσκυνητᾶριον τοῦτο προσετέθη εἰς τὸν ναὸν
ὑστερώτερον συνάγομεν ὅτι ὁ ναὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, κατα-

Εἰκ. 14. Τμήμα ἐκ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου
τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπιδιᾶς.

σκευασθεὶς πιθανώτατα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν πρὸ τῆς Φραγκικῆς κατακτίσεως.

Ἡ ἀνέυρεσις νέων, ἀνατολικοῦ τύπου βασιλικῶν ἐν Λακωνίᾳ, δι' ὧν,
προστιθεμένων εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ ἐκ Μακεδονίας καὶ Ἀττικῆς ¹ παραδείγματα
αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνατολιζόντων μνημείων τῆς Ἑλλάδος ἐνισχύει
κατὰ πολὺ τὴν γνώμην περὶ τῆς μεγάλης ἐπιδράσεως, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἑλλη-
νικῆς ναοδομίας κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς
Ἀνατολῆς.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Α. Ὁρλάνδου, Αἱ καμαροσκέπαστοι βασιλικαὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἑπετηρίδι τῆς
Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τόμ. Β' σελ. 288 - 305.